

Quarterly Journal of Village and Space Sustainable Development

Summer 2022, Vol.3, No.2, Serial Number 10, pp 25-43

doi 10.22077/vssd.2022.4972.1072

Strategies for diversification of economic activities in drought-prone rural areas (Case study: Chenaran County)

Narges Hajiyan¹, Maryam Ghasemi^{2*}

1. PhD student, Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

2. Assistant Professor, Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

*Corresponding author, Email: magh30@um.ac.ir

Keywords:

Chenaran County, Resilience, Vulnerability, Drought, Diversity of economic activities.

Abstract

In Iran, drought is the main cause of the water crisis. On the other hand, the study of the economic structure of rural areas of the country shows that agriculture is the main axis of livelihood and the only pillar of rural economy. Drought can reduce the vulnerability of rural farming households to external shocks. Accordingly, the present study identifies strategies for diversification of economic activities in rural areas exposed to drought. The research method is descriptive-analytical in terms of structure and practical in terms of nature. The statistical population of 133 villages had more than 20 households, which were selected as a sample based on the sample size determination formula of 15 villages and the research tool was completed with the help of 46 local experts. Data analysis was performed using two strategic management tools SWOT-QSPM. Based on exploratory studies, 19 strengths and opportunities were identified as advantages and 27 weaknesses and threats as constraints on the diversification of economic activities in rural areas exposed to drought. The results showed; According to the scores obtained from the matrix IFE = 2.99 and EFE = 3.24, in order to diversify the economic activities of rural areas exposed to drought, aggressive strategies (maximum / maximum) are optimal. According to the QSPM matrix, the strategy of "efforts to develop and expand the activities of the industrial sector (small conversion and complementary industries) based on agricultural and livestock raw materials in the village" is a priority. Given that the diversity of economic activities leads to the sustainability of livelihoods in rural areas, politicians and rural planners can accelerate the "diversification of activities", especially in the non-agricultural sector, by adopting appropriate strategies with each region.

Received:

16/Jan/2022

Accepted:

18/Apr/2022

How to cite this article:

hajiyan, N., & Ghasemi, M. (2022). Strategies for diversification of economic activities in drought-prone rural areas (Case study: Chenaran County). *Village and Space Sustainable Development*, 3(2), 25- 43. 10.22077/vssd.2022.4972.1072

فصلنامه روستا و توسعه پایدار فضا

دوره سوم، شماره دوم، پیاپی دهم، تابستان ۱۴۰۱، صفحات ۴۳ - ۲۵

doi: 10.22077/vssd.2022.4972.1072

استراتژی‌های تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی نواحی روستایی در معرض خشک‌سالی (مطالعه موردی: شهرستان چناران)

نرگس حاجیان^۱، مریم قاسمی^{۲*}

۱. دانشجوی دکتری گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

۲. استادیار گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

* نویسنده مسئول، ایمیل: magh30@um.ac.ir

چکیده

در ایران خشک‌سالی عامل اصلی شکل‌گیری بحران آب است. از سوی دیگر بررسی ساختار اقتصادی نواحی روستایی کشور نشان می‌دهد کشاورزی محور اساسی تأمین معیشت و تنها رکن اقتصاد روستا محسوب می‌شود هرچند چنین ساختاری در گذشته با توجه به اقتصاد بسته و ویژگی‌های روستا و روستائیان قابلیت دوام داشت ولی با بروز ناپایداری در زمینه‌های مختلف از جمله بروز خشک‌سالی مشکل بتواند آسیب‌پذیری خانوارهای کشاورز روستایی را در برابر تکانه‌های بیرونی کاهش دهد. بر این اساس مطالعه حاضر به شناسایی استراتژی‌های تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی در نواحی روستایی در معرض خشک‌سالی می‌پردازد. روش تحقیق از نظر ساختار، توصیفی-تحلیلی و از نظر ماهیت، کاربردی است. جامعه آماری ۱۳۳ آبادی دارای بیش از ۲۰ خانوار بوده است که بر اساس فرمول تعیین حجم نمونه ۱۵ آبادی به‌عنوان نمونه انتخاب و ابزار پژوهش به کمک ۴۶ خبره محلی تکمیل گردید. تجزیه و تحلیل داده‌ها به کمک دو ابزار مدیریت استراتژیک SWOT-QSPM انجام شد. بر اساس مطالعات اکتشافی، ۱۹ نقطه قوت و فرصت به‌عنوان مزیت و ۲۷ نقطه ضعف و تهدید به‌عنوان محدودیت پیش روی تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی نواحی روستایی در معرض خشک‌سالی، شناسایی گردید. نتایج نشان داد؛ با توجه به امتیازات به‌دست‌آمده از ماتریس IFE=۲.۹۹ و EFE=۳.۲۴ به‌منظور تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی نواحی روستایی در معرض خشک‌سالی، راهبردهای تهاجمی (حداکثر/حداکثر) بهینه است. بر اساس ماتریس QSPM راهبرد «تلاش جهت توسعه و گسترش فعالیت‌های بخش صنعت (صنایع کوچک تبدیلی و تکمیلی) با تکیه بر مواد خام کشاورزی و دامی در روستا» در اولویت قرار دارد. با توجه به اینکه تنوع فعالیت‌های اقتصادی پایداری معیشت را در نواحی روستایی در پی دارد، سیاستمداران و برنامه‌ریزان حوزه روستایی می‌توانند با اتخاذ راهبردهای مناسب با هر منطقه «تنوع‌بخشی فعالیت‌ها» خصوصاً در بخش غیر زراعی را تسریع بخشند.

واژگان کلیدی:

شهرستان چناران، تاب‌آوری، آسیب‌پذیری، خشک‌سالی، تنوع فعالیت‌های اقتصادی.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۰/۱۰/۲۶

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۱/۰۱/۲۹

۱- مقدمه

علیرغم پیشرفت‌های تکنولوژی دوران مدرن، بحران آب یکی از مشکلات طاقت‌فرسای قرن ۲۱ است. طبق گزارش‌ها، تخمین زده می‌شود که یک‌پنجم جمعیت جهان با کمبود آب مواجه است از سوی دیگر رشد جمعیت و تغییرات آب‌وهوایی، مشکل بحران آب را پیچیده‌تر کرده است (حداد و همکاران، ۲۰۲۰: ۸۵). در حال حاضر بحران آب چالشی است که بسیاری از کشورها با آن روبرو هستند، این بحران می‌تواند ناشی از کمبود فیزیکی آب یا ناشی از محدودیت زیرساخت‌ها و یا رشد جمعیت و تغییرات آب‌وهوایی همچون خشک‌سالی باشد (مریتی و فبرینی، ۲۰۱۹: ۱). خشک‌سالی پدیده‌ای طبیعی است که در هر نوع آب‌وهوایی وجود دارد و آثار زیان‌بار آن به مراتب عمیق‌تر، گسترده‌تر و همه‌جانبه‌تر نسبت به دیگر بلاهای طبیعی است. این پدیده طبیعی که به تناوب اتفاق می‌افتد، یکی از مزمن‌ترین و از لحاظ اقتصادی زیان‌بارترین بلاهای طبیعی می‌باشد (بذرافشان و همکاران، ۲۰۳: ۱۴۰۰). بررسی‌ها نشان می‌دهد وسعت مناطق جغرافیایی متأثر از خشک‌سالی طی چهار دهه گذشته به شدت افزایش یافته است. بر اساس گزارش سازمان ملل در آینده نزدیک ۳۱ کشور جهان با کمبود آب مواجه خواهند شد و ایران نیز به‌عنوان یکی از بحرانی‌ترین کشورهای درگیر کمبود آب در آینده محسوب می‌شود. به دلیل ارتباط تنگاتنگ روستا و کشاورزی، پیامدهای منفی خشک‌سالی بر اقتصاد روستایی و کشاورزی نمایان است (پورطاهری و همکاران، ۱۳۹۲: ۲). کاهش بارندگی و کاهش آب‌های سطحی و زیرزمینی باعث عدم تأمین نیاز آبی محصولات کشاورزی گردیده و میزان عملکرد را در واحد سطح کاهش داده و صدمات جبران‌ناپذیری را از یک‌سو به منابع طبیعی و از سوی دیگر به منابع مالی و اقتصادی کشاورزان وارد نموده است (بریوگوا، ۲۰۲۱: ۱). از طرفی بررسی ساختار اقتصادی نواحی روستایی کشور گویای این مطلب است که: کشاورزی محور اساسی تأمین معیشت به شمار آمده و در اغلب برنامه‌های توسعه نیز، مهم‌ترین و تنها رکن اقتصادی روستاها را شامل می‌شود. هرچند چنین ساختاری در گذشته با توجه به اقتصاد بسته و ویژگی‌های روستا و روستائیان قابلیت دوام داشت ولی با گسترش بازار و تأثیر انکارناپذیر آن بر فضاهای روستایی و ناپایداری‌های موجود در ابعاد مختلف؛ طبیعی، اقتصادی و اجتماعی مشکل بتواند پایداری سکونت و اشتغال را در نواحی روستایی شهرستان تضمین نماید. چنین ساختاری مشکلات خاصی به شرح زیر به دنبال داشته است، انعطاف کمتر در مقابل نوسانات کوتاه‌مدت آب‌وهوایی، نوسانات قیمت محصول در زمان برداشت، محدودیت‌های بازاریابی و بازار رسانی محصول، وابستگی بهره‌برداران به محیط خارج از روستا و بازارهای خارجی، وجود بیکاری آشکار و پنهان، کاهش بازده سرمایه، تخریب منابع پایه محیطی، بی‌ثباتی منابع درآمدی، تضعیف اقتصاد و فرهنگ روستایی، مهاجرت روستایی، حاشیه‌نشینی پیرامون شهرها اشاره نمود (قاسمی، ۱۳۸۹).

لذا اقتصاد روستاهای کشور به علت اتکای شدید بر بخش کشاورزی و درآمدهای حاصل از آن و نداشتن منبع درآمدی غیر کشاورزی در زمان بحران‌ها و شوک‌های طبیعی بسیار شکننده است. مطابق ارزیابی‌های اقتصادی انجام‌شده معیشت ساکنان جوامع روستایی به میزان زیادی به اقتصاد کشاورزی و منابع طبیعی وابسته است و این بخش مصرف‌کننده اصلی منابع آب کشور است (حدود ۹۳ درصد در کشور و ۹۱ درصد در استان خراسان رضوی). با توجه به شرایط موجود، خشک‌سالی تهدیدی جدی برای خانوارها و جوامعی است که برای امرارمعاش به بخش کشاورزی وابسته‌اند (پورطاهری و همکاران، ۱۳۹۲: ۵). مطالعات اکتشافی اولیه نشان می‌دهد با توجه به وابستگی اقتصاد اغلب خانوارهای روستایی شهرستان چناران به بخش کشاورزی، آسیب‌پذیری خانوارهای کشاورز روستایی در مواجهه با بحران‌های بیرونی از جمله خشک‌سالی

¹Haddad et al

²Maryati and Febriani

³Brugova

بالا است. چنین شرایطی که تحت تأثیر ساختار اقتصادی عمدتاً غیرمتنوع به وجود آمده، باعث تقلیل ثبات و افزایش آسیب‌پذیری خانوارهای کشاورز روستایی می‌گردد. اغلب نظریه‌پردازان توسعه، در چارچوب الگوی توسعه پایدار روستایی «رویکرد متنوع سازی» را به منظور افزایش سازگاری با بحران‌های بیرونی پیشنهاد نموده‌اند. در این نظریه به منظور کاهش آسیب‌پذیری، وجود «تنوع» در فعالیت‌های اقتصادی یکی از ضروریات جوامع روستایی قلمداد می‌گردد، زیرا به‌کارگیری این رویکرد، ثبات و پایداری را تسهیل خواهد نمود. در واقع تنوع معیشتی می‌تواند عاملی برای کاهش شوک‌های ناشی از مخاطرات طبیعی به‌خصوص خشک‌سالی در مناطق روستایی باشد. در سال‌های اخیر خسارات ناشی از پدیده خشک‌سالی در استان خراسان رضوی افزایش قابل‌ملاحظه‌ای یافته است به طوری که حدود ۷۵٪ از دیمزارها آسیب جدی دیده و قابلیت برداشت نداشته است (عسکری زاده و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۶). بر اساس تحلیل شاخص SPI طی ۳۰ سال گذشته شهرستان چناران در استان خراسان رضوی خشک‌سالی شدید را تجربه کرده است (علیزاده و طوسی، ۱۳۸۸: ۱۲). بر اساس این شاخص در یک دوره هفت‌ساله تا پایان مردادماه سال ۱۳۹۶ حدود ۶۸ درصد از مساحت شهرستان چناران دچار خشک‌سالی متوسط و ۳۲ درصد مساحت این شهرستان دچار خشک‌سالی شدید می‌باشد. همچنین ۸۶٫۸ درصد جمعیت شهرستان تحت تأثیر خشک‌سالی متوسط و ۱۳٫۲ درصد دچار خشک‌سالی شدید هستند. طبق آخرین آمار هواشناسی، میانگین بارندگی شهرستان چناران ۱۰۸ میلی‌متر است که نسبت به میانگین بارش استان (۲۰۸ میلی‌متر) و بارش کشور (۲۵۰ میلی‌متر) کمتر است. ۵۶ درصد منبع آبیاری مزارع و باغات چناران از طریق ۴۲۹ چاه عمیق و نیمه عمیق و ۴۴ درصد از طریق قنات، چشمه، رودخانه و بندهای خاکی تأمین می‌گردد. برداشت بی‌رویه باعث افت سالانه بیش از ۱/۲ متر در سطح آب زیرزمینی دشت چناران گردیده و موقعیت دشت را در وضعیت بحرانی قرار داده است. از ۳۲ هزار هکتار اراضی زیر کشت گندم و جو آبی و دیم در شهرستان چناران ۱۰ هزار هکتار از اراضی گندم و جو در معرض خشک‌سالی شدید قرار گرفته‌اند. همچنین مساحت باغات شهرستان چناران با ۱۳ هزار هکتار (یک‌پنجم باغات استان را در خود جای داده است) به علت خشک‌سالی در حال کاهش است. خشک‌سالی و بالا رفتن هزینه‌های تولید باعث رها کردن زراعت گردیده به طوری که در اراضی دیم شرق شهرستان تقریباً کشتی صورت نمی‌گیرد و اراضی بر اثر بورس‌بازی فروخته یا رها شده‌اند. کم‌آبی باعث کاهش عملکرد و کاهش سطح زیر کشت دیم و حتی کاهش عملکرد و سطح زیر کشت آبی در اغلب روستاها شده است. این مسئله به همراه قیمت پائین محصولات تولیدی کشاورزان، فشار مضاعفی را به معیشت خانوار روستایی وارد می‌نماید و گاهاً هزینه‌های تولید را کفاف نمی‌دهد. این مطالعه بر بقای سکونتگاه‌های روستایی از طریق تنوع فعالیت‌های اقتصادی در شرایط خشک‌سالی تأکید می‌کند و به دنبال ارائه راهکارهای مناسب در این زمینه است. در ارائه راهبرد لازم است به تفاوت بین دو مفهوم توجه شود. مفهوم مقابله و سازگاری. در حالی که سازگاری بر رویکرد بلندمدت برای کنار آمدن با خشک‌سالی از طریق تنوع و تغییر در نظام‌های انسانی و طبیعی تأکید دارد، مفهوم مقابله به مثابه آریه‌ای از راهکارهای تطبیقی کوتاه‌مدت برای پاسخگویی به رخدادهای و حوادث غیرمترقبه قلمداد می‌شود. از آنجاکه برخورد با آثار خشک‌سالی در کشورهای جهان معمولاً در حیطه‌های مختلفی انجام می‌شود. ۱- حرکت به سوی متنوع سازی فعالیت‌های اقتصادی روستاییان مناطق آسیب‌پذیر. ۲- تعدیل آثار سوء خشک‌سالی و چاره‌جویی برای آن در این مطالعه به ارائه راهکارهایی برای افزایش تنوع فعالیت‌های اقتصادی خانوارهای کشاورز جهت کاهش آسیب‌پذیری و افزایش تاب‌آوری در شرایط خشک‌سالی می‌پردازیم. لذا سؤال اصلی تحقیق به این صورت مطرح می‌شود که: چه راهبردهایی برای تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی در نواحی روستایی در معرض خشک‌سالی پیشنهاد می‌شود؟

۲- بنیان نظریه‌ای

مطالعات داخلی و خارجی گسترده‌ای پیرامون تنوع‌بخشی و تاب‌آوری خانوارهای روستایی در زمان خشک‌سالی تدوین شده است. شمسی و همکاران (۱۳۹۹) بدین نتیجه رسیده‌اند که تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی در نواحی روستایی به‌عنوان رویکردی در توانمندی و پویایی خانوارهای روستایی ضروری قلمداد می‌شود، چراکه تنوع‌بخشی به راهبردهای معیشت غیر زراعی به‌جای اتکای صرف به فعالیت‌های کشاورزی باعث افزایش توان خانوارها برای کسب درآمد بیشتر، امنیت غذایی بالاتر، افزایش تولید محصولات کشاورزی به‌واسطه کاهش محدودیت در دسترسی به سرمایه و همچنین رویکردی کارآمدتر با عوامل محدودکننده طبیعی خواهد شد. احمدی و منوچهری (۱۳۹۹) بیان می‌کنند با توجه به وابستگی شدید روستاییان به فعالیت‌های کشاورزی، معیشت روستاییان فقیر بیشترین آسیب‌پذیری را از مخاطره خشک‌سالی خواهد خورد. لذا به‌منظور کاهش آسیب‌پذیری این جوامع در مقابل شوک‌های طبیعی همچون خشک‌سالی روی آوردن به تنوع‌بخشی معیشت در نواحی روستایی را توصیه می‌کنند. پورطاهری و همکاران (۱۳۹۲) بیان می‌کنند با توجه به اینکه معیشت روستاییان به‌شدت از شرایط آب‌وهوایی تأثیر می‌پذیرد، وقوع خشک‌سالی موجب وارد آمدن خسارت‌های متعدد اجتماعی و اقتصادی به کشاورزان می‌شود. از آنجا که اقتصاد روستا متکی به کشاورزی است شدت آسیب‌پذیری تحت تأثیر خشک‌سالی بیشتر می‌شود لذا مدیریت ریسک خشک‌سالی در کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی- اجتماعی روستاهای مورد مطالعه بسیار مؤثر خواهد بود. (کشاورز^۱، ۲۰۱۸) بیان می‌کند روستاها نقش بسزایی در تأمین مواد غذایی داشته اما بروز خشک‌سالی‌های شدید و طولانی‌مدت از اهمیت بخش کشاورزی در این نواحی می‌کاهد و نبود فرصت‌های شغلی پایدار بر این مسئله دامن می‌زند. لذا به‌منظور جلوگیری از بروز این عوامل پیشنهاد می‌شود با پایش مستمر خشک‌سالی و استقرار سامانه‌های هشدار زودهنگام، مشارکت مراکز تحقیقات در امر پژوهش در زمینه گیاهان کم آب مناسب با اقلیم منطقه، مدیریت آب، برگزاری دوره‌های کوتاه‌مدت مدیریت تجاری و حرفه‌ای برای کشاورزان و غیره. فرآیند توسعه در این نواحی را تسهیل کنند. (اریکسون و همکاران^۲، ۲۰۲۰) تنوع معیشت را به‌عنوان ضربه‌بان قلب پروژه‌های توسعه روستایی معرفی می‌کند. همچنین تنوع معیشت را به‌عنوان یک تأثیر مثبت در بالا بردن توانایی افراد یا خانوار در مقابله با شوک‌ها و بحران‌ها بیان کرده و نقش تنوع معیشت خانوار را عاملی تأثیرگذار در امنیت غذایی خانوارها معرفی می‌کند. (لین^۳، ۲۰۱۱) تبیین می‌کند تغییرات آب‌وهوایی می‌تواند پیامدهای منفی برای تولیدات کشاورزی به بار آورد بنابراین نیاز به تنوع در سیستم‌های کشاورزی مطرح می‌شود. یکی از عوامل منطقی و مقرون‌به‌صرفه تنوع در تولیدات محصولات کشاورزی است که قابلیت انعطاف‌پذیری کشاورزان را بهبود بخشیده درحالی‌که فرآیند تک‌محصولی بودن موانعی را برای کشاورزان ایجاد می‌کند و انعطاف‌پذیری کشاورزان را کاهش می‌دهد بنابراین می‌توان تولید محصول را در شکل‌های مختلف و مقیاس‌های گوناگون به اجرا درآورد که حتی شرایط رشد اقتصادی برای کشاورزان به بار آورد. (لیمان و همکاران^۴، ۲۰۱۵) بیان می‌کند زمانی که کشاورزی متنوع شود، کشاورزی مقاومت و بازیابی در برابر اشکال مختلف استرس از جمله؛ تغییرات آب‌وهوا، آفات گیاهی، بیماری، خشک‌سالی، سیل و غیره. محافظت کرده و قابلیت انعطاف‌پذیری بالا می‌برد. در حال حاضر وابستگی اقتصاد روستایی به بخش کشاورزی و عدم پویایی و تنوع در آن منجر به افزایش آسیب‌پذیری در برابر شوک‌های بیرونی (خشک‌سالی‌های پی‌درپی، سرمازدگی، نوسان قیمت جهانی

¹Keshavarz

²Eriksoon et al

³Lin

⁴Limban et al

محصولات کشاورزی و ...) گردیده است در این خصوص با ایجاد اشتغال در بخش‌های غیر کشاورزی می‌توان منبع درآمد جدیدی برای روستاییان ایجاد نمود و میزان آسیب‌پذیری خانوارهای کشاورز روستایی را در مقابل این بحران کاهش داد. بررسی‌های انجام‌شده تنوع فعالیت‌های اقتصادی را راهبردی مؤثر برای کاهش تأثیرات منفی بحران‌هایی چون خشک‌سالی معرفی نموده است، تا جایی که امروزه گسترش فعالیت‌های غیر زراعی و تنوع معیشت به‌عنوان استراتژی توسعه در شرایط خشک‌سالی معرفی می‌شود.

تنوع معیشت روستایی فرآیندی است که بر مبنای آن هر خانوار مجموعه متنوعی از فعالیت‌ها و قابلیت‌های حمایتی اجتماعی را برای بقا و بهبود استانداردهای زندگی به کار می‌گیرد. به‌عنوان مثال خانوار روستایی می‌تواند مجموعه‌ای از فعالیت‌های معیشتی نظیر تولید محصولات کشاورزی، کارگری، دامداری و مبنایی را به‌منظور ایجاد یا تکمیل نیازهای مربوط به درآمد و امرارمعاش با یکدیگر ترکیب کند. ترکیب فعالیت‌ها بستگی به توانایی خانوار در دسترس داشتن فرصت‌های مختلف معیشتی دارد. تنوع معیشتی از درک خانوار از ریسک، کمبود، خرابی بازار و شرایط مقابله با شوک مانند خشک‌سالی یا بحران اقتصادی سرچشمه می‌گیرد (افتخاری و همکاران، ۱۳۹۳، ۶۴۴). ایده تنوع‌بخشی به اقتصاد، به‌عنوان ابزاری برای سرعت بخشیدن به توسعه اقتصادی در سطوح مختلف به شمار می‌آید، این رویکرد به‌عنوان یکی از مهم‌ترین راهبردهای توسعه و پایداری اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی تلقی می‌شود. چراکه تأثیر بسزایی در ارتقای رفاه و امنیت اقتصاد و منطقه دارد (ریاحی و نوری، ۱۳۹۳، ۱۱۵ و ۱۱۶). شواهد حاصل از کشورهای درحال توسعه مؤید این مسئله است که تنوع اقتصادی در مناطق روستایی به‌طور بالقوه می‌تواند موجب افزایش رشد اقتصاد محلی و کم شدن شکاف درآمدی شهر و روستا و همچنین کاستن از فقر روستا می‌شود (ازکیا و ایمانی، ۱۳۸۷: ۳۴۹).

جدول ۱. روستاهای موردبررسی و حجم خانوارهای موردبررسی در هر یک از آن‌ها

ردیف	روستاهای نمونه	موقعیت طبیعی	سابقه خشک‌سالی	شدت خشک‌سالی در سال‌های اخیر	تعداد جمعیت	تعداد خانوار	مطالعین محلی
۱	خیرآباد	دشتی	۱۲۸۵ به بعد	تا حدودی	۵۷۴	۱۵۴	۴
۲	اخلمدعلیا	کوهستانی	۱۲۸۵ به بعد	نسبتاً شدید	۳۸۷	۱۳۶	۲
۳	کمبران	دشتی	۱۲۸۵ به بعد	نسبتاً شدید	۳۶۱	۹۳	۴
۴	خواجه جراح	دشتی	۱۲۸۹ به بعد	نسبتاً شدید	۲۶۶	۷۸	۲
۵	سلوگرد	دشتی	۱۳۸۸ به بعد	نسبتاً شدید	۱۳۰۴	۳۶۸	۴
۶	نوبهار	دشتی	۱۲۹۱ به بعد	تا حدودی	۱۳۴۳	۳۷۲	۴
۷	سراسیاب	دشتی	۱۲۷۰ به بعد	بسیار شدید	۷۴۸	۲۰۳	۲
۸	محسن‌آباد	دشتی	۱۳۸۸ به بعد	نسبتاً شدید	۴۵۰	۱۱۰	۲
۹	حیطه طلا	دشتی	۱۲۹۰ به بعد	نسبتاً شدید	۲۳۴	۷۹	۴
۱۰	موچنان	کوهپایه‌ای	۱۲۷۰ به بعد	بسیار شدید	۲۰۴۰	۵۷۶	۴
۱۱	حکیم‌آباد	دشتی	۱۲۸۶ به بعد	بسیار شدید	۸۱۵	۲۳۹	۴
۱۲	سوهان	کوهپایه‌ای	۱۳۸۰ به بعد	بسیار شدید	۱۸۸	۶۰	۴
۱۳	کاهو	کوهپایه‌ای	۱۲۸۵ به بعد	نسبتاً شدید	۵۶۹	۱۸۷	۲
۱۴	آبقد	کوهپایه‌ای	۱۳۹۹ به بعد	کم	۴۴۵	۱۵۵	۲
۱۵	گاش	کوهپایه‌ای	۱۲۸۶ به بعد	نسبتاً شدید	۲۳۹	۹۲	۲
	جمع	-	-	-	۹۹۶۳	۲۹۰۲	۴۶

منبع: مستخرج از شناسنامه آبادی‌های ۱۳۹۰.

مهم‌ترین کارکردهای تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی در نواحی روستایی به شرح ذیل معرفی می‌گردد.

کاهش آسیب‌پذیری در برابر شوک‌های بیرونی: فعالیت‌های متنوع چنان درجه‌ای از امنیت را به وجود می‌آورد که اقتصاد روستایی می‌تواند در مقابل محدودیت‌های اصلی محیط (خشک‌سالی، وقوع یخبندان، سرمازدگی و ...) و بی‌ثباتی اقتصادی-اجتماعی (به‌خصوص نوسانات بازار و قیمت محصولات تولیدی و ...) به‌خوبی استقامت کند زیرا با افزایش تنوع در سیستم، مقاومت آن در مقابل تغییرات بیشتر می‌شود. وجود فعالیت‌های متنوع اقتصادی و تولیدی ریسک بهره‌برداران و فعالان روستایی را به‌ویژه در شرایط محیطی و انسانی متغیر و غیرقابل پیش‌بینی، کاهش می‌دهد. به‌طوری‌که چنانچه یکی از فعالیت‌های تولیدی به‌خوبی عمل نکند، سود سایر تولیدات آن را جبران خواهد نمود.

پشتیبانی از فعالیت‌های بخش کشاورزی: جابجایی نیروی کار اضافی به بخش‌های غیر زراعی پشتیبان کشاورزی، بهره‌وری و درآمد نیروی کار کشاورزی را افزایش می‌دهد. این امر به کشاورزان به‌منظور افزایش سرمایه‌گذاری در کشاورزی کمک خواهد کرد.

افزایش انعطاف‌پذیری اقتصاد روستایی: تنوع و سازگاری اجتماعی، کلیدهای توانایی جامعه روستایی برای رویارویی با تغییرات است. همگون‌سازی و ساده‌سازی اقتصاد روستایی، از تنوع می‌کاهد و جمعیت را در هنگام بروز تغییرات محیطی و اقتصادی در معرض خطر قرار می‌دهد. قابلیت انعطاف یک جامعه، متکی به ناهمگنی اقتصادی و فناوری و نیز دسترسی به اطلاعات علمی در مورد گزینه‌های مدیریتی است.

افزایش درآمد: فعالیت‌های اقتصادی متنوع نقش مهمی در افزایش درآمد و کاهش نابرابری در نواحی روستایی دارد.

ارتقاء دانش و آگاهی روستائیان و افزایش بهره‌وری نیروی کار: توسعه فعالیت‌های غیر زراعی و کشاورزی در تغییر عقاید افراد تأثیرگذار خواهد بود و مفاهیمی چون زمان، بازار، رقابت، حسابداری، کارآفرینی و کارفرمایی که در اقتصاد خودبسنده توسط جامعه روستایی کمتر درک می‌شد یا درک نمی‌شد، دریافت خواهد شد.

کاهش مهاجرت: توسعه فعالیت‌های اقتصادی متنوع و غیر زراعی می‌تواند نیروی کار مازاد کشاورزی را جذب کرده و با کاهش بیکاری روند مهاجرت از روستا را کند نماید.

بهره‌برداری بهینه از امکانات و قابلیت‌های موجود: متنوع ساختن اقتصاد، کنترل منابع محلی، اتکا زیاد بر تولید و بازارهای محلی و ثبات اقتصادی را افزایش خواهد داد (طاهرخانی، ۱۳۷۹: ۲۱).

کاهش فشار بر منابع پایه محیطی: امروزه یکی از چالش‌های اساسی کشورهای جهان سوم ناپایداری کشاورزی (ناشی از ویژگی‌های توسعه‌نیافتگی) است. شیوه‌های مدیریت مورداستفاده کشاورزان منجر به افزایش فرسایش خاک، استفاده بی‌رویه از کود و سموم و علف‌کش‌ها، چرای بی‌رویه ... و درنهایت تشدید ناپایداری خصوصاً ناپایداری زیست‌محیطی در این کشورها گردیده است. استراتژی متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی با قدرت بخشی به روستائیان و کاهش وابستگی به منابع پایه محیطی، پایداری (خصوصاً پایداری زیست‌محیطی) را به دنبال خواهد داشت (علوی زاده، ۱۳۸۹).

افزایش فرصت‌های شغلی: بخش غیر زراعی منبع مهمی برای اشتغال زنان روستایی و گروه‌های کم‌درآمدی است که به‌طور روزافزون درآمد پایه‌ای خود را به دلایل مختلف از دست می‌دهند. به‌عنوان مثال تحقیقات در غنا و اوگاندا نشان داده است که فعالیت‌های غیر زراعی با کاهش نرخ فقر برای هر دو گروه خانوارهایی که سرپرست آن‌ها مرد و یا زن بوده مرتبط است؛ اما نرخ کاهش فقر در خانوارهایی بیشتر بوده که سرپرست خانوارها زن بوده است (موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، ۱۳۸۴، ۱۶۶) درمجموع انتظار می‌رود جوامع روستایی بتوانند با اتخاذ رویکرد تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی، منابع و معیشتشان را در مواجهه با شرایط چالش‌انگیز اجتماعی-اقتصادی و محیطی مدیریت کرده و با اتخاذ استراتژی‌های معیشتی مناسب خود را با تغییرات آب‌وهوایی ناگهانی، حملات شدید آفت، تغییر

سیاست‌های کشاورزی در سطوح محلی، ملی و جهانی و دیگر عوامل طبیعی سازگار کنند (قمبرعلی و همکاران، ۱۳۹۱، ۱۹۶). اگرچه موضوع متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در کشورهای در حال توسعه از دیرباز مطرح بوده است (در انتقاد از تئوری رشد) اما می‌توان گفت که در عرصه‌ی نظریات توسعه روستایی در دهه‌های اخیر، امری نو شمرده می‌شود. از آنجایی که تنوع در فعالیت‌های اقتصادی مخاطرات طبیعی را کاهش می‌دهد، گزینه‌های بیشتری را پیش رو می‌نهد و در نهایت برون ده نظام اجتماعی را نیز به شکل عادلانه‌تری بین اجزای حیاتی آن تقسیم می‌کند (جوان و حیدری مکرر، ۱۳۹۰: ۵۱). بر این اساس گسترش تنوع و نوآوری در مناطق روستایی چه در بخش کشاورزی و چه در خارج از بخش کشاورزی به منظور ترویج و توسعه یکپارچه و پایدار در مناطق روستایی ضروری به نظر می‌رسد (اراوی و دوناف، ۲۰۱۰: ۱۷۶).

به‌طور کلی اقتصاد روستایی به تولید در بخش کشاورزی و صنایع وابسته به آن و بخش غیر کشاورزی، شامل معادن، صنایع دستی، ساخت‌وساز، تجارت، حمل‌ونقل، خدمات دولتی و شخصی گفته می‌شود. اقتصاد پایدار به تداوم و پایداری تولید و درآمد، مقاومت در برابر چالش‌های اقتصادی، اجتماعی و طبیعی اشاره دارد (تقدیسی و همکاران، ۱۳۹۷، ۳). در حال حاضر وابستگی اقتصاد روستایی به بخش کشاورزی و عدم پویایی و تنوع در آن منجر به افزایش آسیب‌پذیری در برابر شوک‌های بیرونی (خشک‌سالی‌های پی‌درپی، سرمازدگی، نوسان قیمت جهانی محصولات کشاورزی و ...) گردیده است. خشک‌سالی پرهزینه‌ترین بلای طبیعی بخش کشاورزی است و زیان‌های بسیاری را بر بخش کشاورزی و منابع آبی وارد می‌سازد و به دلیل اینکه محدوده‌ی وسیع‌تر و جمعیت بیشتری را دربر می‌گیرد، پیچیده‌تر از دیگر مخاطرات طبیعی است. با توجه به اینکه افزایش تقاضا برای آب، محدودیت ذخایر و منابع و تغییرات آب‌وهوایی، انتظار می‌رود تعداد و شدت خشک‌سالی‌ها در آینده افزایش یابد. از آنجاکه اقتصاد روستایی اتکالی قابل توجهی به فعالیت‌های کشاورزی دارد، شعاع تأثیر پدیده‌ی خشک‌سالی در مناطق روستایی بسیار بالاست (جعفری و همکاران، ۱۳۹۱، ۱۷۲). اهمیت رهیافت متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی بدان جهت است که حتی اگر کشاورزی دچار رکود (به دلیل خشک‌سالی و نوسان‌های بازار و ...) شود، اقتصاد روستایی غیر زراعی

شکل ۱. مهم‌ترین کارکردهای تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی

¹ Areveya and Donaf

ممکن است بعضی از خسارات را مرتفع سازد (بانک جهانی، ۲۰۰۷). بنابراین پیاده‌سازی این رهیافت می‌تواند به ایجاد امنیت معیشتی خانوارهای کشاورز روستایی کمک نماید.

۳- روش، تکنیک‌ها و قلمرو

با توجه به ماهیت موضوع، روش تحقیق توصیفی تحلیلی است. جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های موردنیاز به شیوه اسنادی و می‌دانی صورت گرفت. تجزیه و تحلیل داده‌ها به کمک ابزارهای مدیریت استراتژیک صورت گرفت. در این پژوهش به کمک مطالعات اسنادی گسترده (بررسی مقالات، طرح‌های پژوهشی، کتب و سایت‌های مختلف)، تعداد ۱۳ قوت داخلی در برابر ۱۸ ضعف داخلی و تعداد ۶ فرصت خارجی در برابر ۹ تهدید خارجی شناسایی گردید. در مجموع ۱۹ نقطه قوت و فرصت به‌عنوان مزیت و ۲۷ نقطه ضعف و تهدید به‌عنوان محدودیت و تنگنای پیش روی تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی روستاهای در معرض خشک‌سالی شناسایی گردید. موارد تعیین‌شده از طریق طراحی پرسشنامه اولیه به کمک تعدادی از خبرگان شهرستان سؤال گردید. سپس تعدیل‌های لازم بر اساس استخراج مشترکات به عمل آمد. پایایی پرسشنامه با استفاده از آلفای کرونباخ موردبررسی قرار گرفت. ضریب آلفای کرونباخ معادل ۰/۸۲ به دست آمد که بیانگر پایایی مطلوب ابزار تحقیق بوده است.

منطقه مورد مطالعه شهرستان چناران است. از مجموع ۱۷۴ آبادی دارای سکنه در این شهرستان، ۱۳۳ آبادی دارای بیش از ۲۰ خانوار بوده است که جامعه آماری پژوهش را تشکیل می‌دهد. بر اساس فرمول کوکران حجم نمونه ۱۵ آبادی تعیین شد. روستاهای نمونه به‌صورت تصادفی انتخاب و با توجه به اینکه این پژوهش خبره محور است، ابزار پژوهش به کمک ۴۶ خبره محلی (دهیار و اعضای شوراهای اسلامی) که آشنا به محیط داخلی و خارجی روستا در ارتباط با موضوع بودند، تکمیل گردید.

$$n = \frac{(1.96)^2 \times .5 \times .5 \times 133}{(24)^2 \times 133 - (24)^2 + (1.96)^2 \times .5 \times .5} = 15$$

۴- یافته‌ها و تحلیل داده

این مطالعه با استفاده از دو ابزار برنامه‌ریزی و مدیریت استراتژیک SWOT-QSPM طی ۴ مرحله به ارائه راهبردهای مناسب می‌پردازد.

مرحله اول: ارزیابی عوامل خارجی (EFE) و داخلی (IFE): پس از انجام مطالعات اکتشافی و مصاحبه با خبرگان محلی (دهیاران، اعضای شوراهای اسلامی و نخبگان روستایی) عوامل عمده داخلی و خارجی در زمینه تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی روستاهای در معرض خشک‌سالی شناسایی و در ماتریس ارزیابی قرار گرفت. سپس به عوامل فهرست شده در ماتریس عوامل خارجی و داخلی، بر مبنای اهمیتی که هر کدام از عوامل دارند بر اساس روش تخصیص نقطه‌ای وزنی وزن اختصاص یافت. در ادامه به قوت مهم و قوت معمولی به ترتیب رتبه ۴ و ۳ و به ضعف مهم و معمولی به ترتیب رتبه ۱ و ۲ داده شده است. همچنین در زمینه عوامل خارجی به فرصت بسیار تأثیرگذار و فرصت معمولی به ترتیب رتبه ۴ و ۳ و به هریک از تهدیدها که تهدید اساسی و تهدید معمولی باشند به ترتیب رتبه ۱ و ۲ داده شده است. در ادامه وزن هر عامل از عوامل خارجی و داخلی در رتبه مربوط به همان عامل ضرب گردید تا امتیاز نهایی به دست آید، سپس همه امتیازهای وزنی عوامل خارجی و داخلی جمع گردید تا مجموع امتیاز نهایی عوامل خارجی و داخلی مشخص شود.

طبق ماتریس عوامل داخلی مؤلفه S_9 و S_{11} «موقعیت ارتباطی مناسب روستا با شهر چناران و رشد نسبی

¹ World Bank

جدول ۲. ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (IFE)

امتیاز نهایی	رتبه	وزن استاندارد	وزن نقطه‌ای	عوامل داخلی سیستم	نقاط قوت (Strength)	نقاط ضعف (Weakness)
۰,۰۳۸	۳	۰,۰۱۹	۱,۶۶	S ₁ . پرورش انواع دام سبک و سنگین (گوسفند، گاو، مرغ، غاز، بوقلمون، اردک و غیره).		
۰,۰۱۷	۳	۰,۰۱۷	۱,۵۳	S ₂ . امکان توسعه آبی‌پروری در روستاهای موردبررسی (شیلات)		
۰,۰۸۹	۴	۰,۰۲۹	۲,۵۷	S ₃ . علاقه‌مندی ساکنین به سرمایه‌گذاری در بخش زراعی		
۰,۰۱۲	۴	۰,۰۴۰	۳,۵۱	S ₄ . وجود منابع انسانی و سرمایه اجتماعی به‌منظور تحرک بخشی در اقتصاد روستایی (وجود نیروی کار جوان)		
۰,۰۸۹	۳	۰,۰۲۹	۲,۵۷	S ₅ . وجود نهادهای محلی در روستا (تعوانی‌های روستایی، صندوق‌های خرد روستایی) به‌منظور تحرک بخشی در اقتصاد		
۰,۰۸۹	۳	۰,۰۲۹	۲,۵۷	S ₆ . وجود ظرفیت‌های اقتصادی استفاده‌نشده در محیط روستایی (مانند گیاهان دارویی، صنعتی، خوراکی و ...)		
۰,۰۱۳	۴	۰,۰۱۳	۱,۱۶	S ₇ . تولید محصولات متنوع زراعی		
۰,۰۱۱	۴	۰,۰۲۸	۳,۳۰	S ₈ . تولید محصولات متنوع باغی		
۰,۰۹۸	۴	۰,۰۳۲	۲,۸۵	S ₉ . موقعیت ارتباطی مناسب روستا با شهر چناران		
۰,۰۱۶	۴	۰,۰۴۱	۳,۶۱	S ₁₀ . وجود نیروهای فارغ‌التحصیل بومی در روستا		
۰,۰۹۸	۴	۰,۰۳۲	۲,۸۵	S ₁₁ . رشد نسبی فعالیت‌های غیر زراعی طی سال‌های اخیر (کارگاه‌های کوچک مانند نجاری، میلمان سازی)		
۰,۰۵۲	۳	۰,۰۲۶	۲,۲۶	S ₁₂ . وجود بسترهای مناسب برای زنبورداری		
۰,۰۵۲	۳	۰,۰۲۶	۲,۲۶	S ₁₃ . وجود زمینه توسعه صنایع دستی در روستا		
۰,۱۸۰	۱	۰,۰۴۵	۳,۸۹	W ₁ . گرایش روستاییان به سرمایه‌گذاری در نواحی شهری		
۰,۰۸۸	۱	۰,۰۲۹	۲,۵۳	W ₂ . عدم بهره‌برداری مطلوب از ظرفیت‌های گردشگری روستاهای مستعد		
۰,۰۹۲	۱	۰,۰۳۰	۲,۶۷	W ₃ . تنوع پایین فعالیت‌های اقتصادی بخش صنعت در روستا		
۰,۰۹۱	۱	۰,۰۳۰	۲,۶۴	W ₄ . تنوع پایین فعالیت‌های اقتصادی بخش خدمات		
۰,۰۹۴	۱	۰,۰۳۱	۲,۷۱	W ₅ . عدم ایفای نقش مؤثر تشکلهای مردمی در زمینه فعالیت‌های اقتصادی		
۰,۱۶۵	۱	۰,۰۴۱	۳,۵۸	W ₆ . کمبود درآمد و سرمایه اولیه در دسترس روستاییان برای سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های غیر زراعی		
۰,۱۷۶	۱	۰,۰۴۴	۳,۸۲	W ₇ . عدم وجود فرصت‌های شغلی غیر زراعی برای جوانان روستا		
۰,۱۶۷	۱	۰,۰۴۱	۳,۶۱	W ₈ . کاهش آبدی و خشک شدن قنوت طی سال‌های اخیر و کاهش سودآوری فعالیت‌های کشاورزی		
۰,۱۲۰	۱	۰,۰۴۰	۳,۴۷	W ₉ . افزایش مهاجرت روستاییان (خصوصاً جوانان) به شهرها		
۰,۱۰۸	۱	۰,۰۳۶	۳,۱۳	W ₁₀ . فقدان صنایع تبدیلی و تکمیلی کوچک در نواحی روستایی		
۰,۰۹۵	۲	۰,۰۳۱	۲,۷۴	W ₁₁ . پایین بودن سطح آگاهی روستاییان جهت راه‌اندازی کسب‌وکارهای جدید		
۰,۰۹۶	۲	۰,۰۳۲	۲,۷۸	W ₁₂ . عدم وجود آموزش در زمینه راه‌اندازی کسب‌وکارهای جدید		
۰,۱۰۷	۱	۰,۰۳۵	۳,۰۹	W ₁₃ . وابستگی روستاییان به بخش کشاورزی و فقدان فرصت‌های شغلی در بخش غیر زراعی		
۰,۰۵۷	۲	۰,۰۲۸	۲,۵۰	W ₁₄ . ترس از عدم موفقیت در بازاریابی تولیدات کسب‌وکارهای جدید کشاورزی و غیر کشاورزی (قارچ، هنرهای دستی و ...)		
۰,۰۹۱	۲	۰,۰۳۰	۲,۶۴	W ₁₅ . کمبود زیرساخت‌ها در نواحی روستایی برای راه‌اندازی کسب‌وکارهای جدید (گاز و ...)		
۰,۰۵۷	۱	۰,۰۲۸	۲,۴۷	W ₁₆ . مشارکت ضعیف مردم در زمینه تنوع‌بخشی اقتصاد غیر زراعی		
۰,۱۰۴	۱	۰,۰۳۴	۳,۰۲	W ₁₇ . بالا بودن سطح فقر نسبی مردم روستایی و عدم امکان راه‌اندازی کسب‌وکارهای جدید		
۰,۰۵۴	۲	۰,۰۲۷	۲,۳۶	W ₁₈ . ضعف جریان اطلاعات در نواحی روستایی (اینترنت و ...) و عدم بهره‌گیری سرپرستان خانوار از آن		
۲,۹۹	-	۱	-	مجموع ماتریس داخلی		

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۶.

فعالیت‌های غیر زراعی طی سال‌های اخیر (کارگاه‌های کوچک مانند نجاری، مبلمان سازی) هر دو با امتیاز نهایی ۰,۰۹۸ به‌عنوان مهم‌ترین نقطه قوت مطرح هستند. مؤلفه S_8 «تولید محصولات متنوع باغی» با امتیاز نهایی ۰,۰۱۱ به‌عنوان کم‌اهمیت‌ترین قوت در زمینه تنوع‌بخشی روستاهای در معرض خشک‌سالی شهرستان چناران می‌باشند.

مؤلفه‌های W_1 «گرایش روستاییان به سرمایه‌گذاری در نواحی شهری» با امتیاز نهایی ۰,۱۸۰ مؤلفه W_7 «عدم وجود فرصت‌های شغلی غیر زراعی برای جوانان روستا» با امتیاز نهایی ۰,۱۷۶ و مؤلفه W_8 «کاهش آبدهی و خشک شدن قنوات طی سال‌های اخیر و کاهش سودآوری فعالیت‌های کشاورزی» با نمره نهایی ۰,۱۶۷ به‌عنوان بااهمیت‌ترین نقاط ضعف پیش روی تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی روستاهای در معرض خشک‌سالی مطرح هستند. با توجه به اینکه در ماتریس ارزیابی عوامل داخلی مجموع امتیاز نهایی ضعف‌ها با ۱,۹۴ بیشتر از نقاط قوت با ۱,۷۸۸ است، نقاط ضعف بر قوت غلبه دارد. جدول زیر ماتریس ارزیابی عوامل خارجی را نشان می‌دهد.

جدول ۳. ماتریس ارزیابی عوامل خارجی (EFE)

امتیاز نهایی	رتبه	وزن استاندارد	وزن نقطه‌ای	عوامل خارجی سیستم	
۰,۲۰۰	۴	۰,۰۶۶	۳,۳۰	O_1 . وجود فرصت بازاریابی برای تولیدات غیر زراعی روستاییان در شهر مشهد	نقاط فرصت (Opportunities)
۰,۲۰۷	۴	۰,۰۶۹	۳,۴۰	O_2 . عبور جاده اصلی (جاده آسیایی) از شهرستان	
۰,۲۸۷	۳	۰,۰۷۱	۳,۵۴	O_3 . وجود شهرک صنعتی در شهرستان	
۰,۰۸۸	۳	۰,۰۴۴	۲,۱۹	O_4 . وجود نگاه مثبت و منطقی مسئولین و برنامه ریزان استان به اقتصاد سکونتگاه‌های روستایی	
۰,۲۰۰	۴	۰,۰۶۶	۳,۳۰	O_5 . موقعیت ارتباطی مناسب و مجاورت با شهر مشهد	
۰,۱۶۲	۳	۰,۰۵۴	۲,۶۷	O_6 . وجود الگوهای موفق در زمینه تنوع‌بخشی به فرصت‌های شغلی در نواحی خشک دنیا	
۰,۳۰۰	۲	۰,۰۷۵	۳,۷۰	T_1 . پیچیدگی مقررات و رویه‌ها در دسترسی به تسهیلات اعتباری (وام)	نقاط تهدید (Threats)
۰,۲۰۹	۱	۰,۰۶۹	۳,۴۴	T_2 . حاکمیت تصمیمات بالا به پایین و عدم حضور روستاییان در نیازسنجی و برنامه‌ریزی‌ها	
۰,۲۱۳	۱	۰,۰۷۱	۳,۵۱	T_3 . عدم تخصیص اعتبار به مناطق در معرض خشک‌سالی در زمینه‌های توسعه فعالیت‌های غیر زراعی	
۰,۲۹۶	۱	۰,۰۷۴	۳,۶۵	T_4 . عدم تخصیص اعتبار خاص به مناطق در معرض خشک‌سالی در زمینه احیای منابع آبی پایدار (قنوات) و بهینه‌سازی مصرف آب در بخش کشاورزی (قطره‌ای)	
۰,۲۱۳	۱	۰,۰۷۱	۳,۵۱	T_5 . سرمایه‌گذاری ضعیف بخش دولتی در اقتصاد نواحی روستایی	
۰,۱۸۳	۲	۰,۰۶۱	۳,۰۲	T_6 . ضعف و نارسایی در خدمات و زیرساخت‌های پشتیبان تولید	
۰,۱۷۹	۲	۰,۰۵۹	۲,۹۵	T_7 . وجود ناهماهنگی در تهیه اجرای برنامه‌های توسعه روستایی در سطوح مختلف نظام برنامه‌ریزی کشور	
۰,۲۱۱	۱	۰,۰۷۰	۳,۴۷	T_8 . عدم علاقه سرمایه‌داران برای سرمایه‌گذاری در بخش‌های غیر زراعی	
۰,۲۹۳	۱	۰,۰۷۳	۳,۶۱	T_9 . عدم تشویق مؤثر روستاییان در زمینه راه‌اندازی فعالیت‌های کارآفرینانه و حمایت از آن‌ها	
۳,۲۴	-	۱	-	مجموع ماتریس خارجی	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۶.

طبق بررسی‌های صورت گرفته مهم‌ترین فرصت O_3 یعنی «وجود شهرک صنعتی در شهرستان» با امتیاز نهایی ۰,۲۸۷ و کم‌اهمیت‌ترین فرصت O_6 «وجود الگوهای موفق در زمینه تنوع‌بخشی به فرصت‌های شغلی در نواحی خشک دنیا» با امتیاز نهایی ۰,۱۶۲ می‌باشد. همچنین در میان تهدیدات T_1 با امتیاز نهایی ۰,۳۰۰ مهم‌ترین و T_7 «وجود ناهماهنگی در تهیه اجرای برنامه‌های توسعه روستایی در سطوح مختلف نظام برنامه‌ریزی کشور» به‌عنوان ضعیف‌ترین تهدید مشخص شد.

مرحله دوم: تطبیق و تعیین استراتژی‌ها: بدین منظور ابتدا فرصت‌ها و تهدیدهای شناسایی شده تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی روستاهای در معرض خشک‌سالی در مرحله ارزیابی محیط خارجی، در

سطرهای ماتریس SWOT و نقاط قوت و ضعف در ستون‌های ماتریس SWOT قرار گرفت. سپس برای دستیابی به راهبردهای مناسب تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی روستاهای در معرض خشک‌سالی نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها در قالب یک ماتریس و در چهار حالت کلی SO، WO، ST، WT پیوند داده می‌شوند و گزینه‌های استراتژی از میان آن‌ها انتخاب می‌شود.

استراتژی‌های SO برتری‌های رقابتی را نشان می‌دهند و به‌عنوان استراتژی‌های تهاجمی نام‌گذاری می‌شود. این استراتژی‌ها در جهت استفاده مطلوب از نقاط قوت و بهره‌برداری از فرصت‌های پیش رو موردنظر است. در استراتژی‌های WO یا بازنگری، پیشنهادها و راهکارهای اجرایی در جهت رفع نقاط ضعف و بهره‌برداری بهینه از فرصت‌ها به‌ویژه از طریق تخصیص مجدد منابع موردتوجه است. در استراتژی‌های ST با شناسایی مهم‌ترین نقاط قوت درون سازمان، به مقابله با تهدیدهای برون می‌پردازد؛ و استراتژی‌های WT یا تدافعی با راهکارهای اجرایی ضمن به حداقل رساندن نقاط ضعف از تهدیدهای برون‌سازمانی اجتناب نماید (کریمی و شریفی، ۱۳۹۱: ۱۷۱).

جدول ۴. استراتژی‌های رقابتی/تهاجمی SO (قوت‌ها و فرصت‌ها)

ردیف	نوع استراتژی	ترکیب عوامل موردنظر
	استراتژی SO	S قوت O فرصت
SO ₁	ترغیب سرمایه‌گذاران بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در اقتصاد غیر زراعی روستا (با در نظر گرفتن سیاست‌های مختلف تشویقی از سوی دولت)	S ₃ O ₁
SO ₂	تشویق روستائیان به تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی بخش کشاورزی (زنبورداری، پرورش کرم ابریشم، پرورش ماهی و ...) با عنایت به وجود پتانسیل بالا در این زمینه	S ₂ -S ₁₂ O ₅ -O ₁
SO ₃	تلاش جهت توسعه و گسترش فعالیت‌های بخش صنعت (صنایع کوچک تبدیلی و تکمیلی) با تکیه بر مواد خام کشاورزی و دامی در روستا	S ₇ -S ₈ O ₂ -O ₃
SO ₄	تلاش جهت افزایش سطح آگاهی روستائیان در زمینه راه‌اندازی کسب‌وکارهای کوچک از طریق برگزاری دوره‌های مختلف آموزشی	S ₁₁ O ₆
SO ₅	تسهیل مقررات و رویه‌ها در دسترسی به تسهیلات اعتباری برای روستائیان در معرض خشک‌سالی	S ₉ O ₄ -O ₅
SO ₆	تقویت و حمایت مؤثر از تشکلهای روستایی فعال در حوزه اقتصاد روستایی (با تأکید بر اقتصاد غیر زراعی)	S ₅ O ₄
SO ₇	شناسایی و استفاده از ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های دست‌نخورده نواحی روستایی (گردشگری و ...)	S ₆ O ₇

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۶.

جدول ۵. استراتژی‌های تنوع ST (تهدیدها و قوت‌ها)

ردیف	نوع استراتژی	ترکیب عوامل موردنظر
	استراتژی ST	S قوت T تهدید
ST ₁	ایجاد و تقویت صندوق‌های قرض‌الحسنه روستایی برای تأمین بخشی از سرمایه اولیه موردنیاز در زمینه‌های مختلف اقتصادی	S ₅ T ₃
ST ₂	ورود مؤثر دولت در مقوله بازاریابی تولیدات روستایی (قارچ، هنرهای دستی و ...)	S ₆ -S ₁₃ T ₅
ST ₃	تدوین برنامه جامع احیای منابع آب پایدار (قنات) با مشارکت ذینفعان و بهینه‌سازی مصرف آب در بخش کشاورزی (قطره‌ای)	S ₁₀ -S ₉ -S ₄ T ₂ -T ₄
ST ₄	تقویت مشارکت مردم در زمینه‌های مختلف اقتصادی و تلاش جهت تقویت حضور مؤثر روستائیان در نیازسنجی و برنامه‌ریزی‌های اقتصادی	S ₅ -S ₄ T ₆ -T ₈ -T ₉
ST ₅	تشویق مؤثر روستائیان در زمینه راه‌اندازی فعالیت‌های کارآفرینانه و حمایت از آن‌ها	S ₃ -S ₄ T ₃ -T ₉

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۶.

جدول ۶. استراتژی‌های بازنگری WO (فرصت‌ها و ضعف‌ها)

ترکیب عوامل موردنظر		نوع استراتژی
ضعف W	فرصت O	استراتژی WO
$W_5- W_6- W_{16}$	O_1	تدوین برنامه جامع تنوع‌بخشی اقتصاد نواحی روستایی شهرستان
$W_9- W_{12}- W_{18}$	$O_2- O_5$	افزایش زمینه‌های فعالیت‌های غیر زراعی زنان و دختران روستایی از طرق مختلف از جمله تسهیل دسترسی به تسهیلات و آموزش
$W_3- W_4- W_{15}$	$O_3- O_4$	افزایش و تقویت امکانات زیربنایی و زیرساخت‌های مناسب (برق، گاز و امثالهم) جهت ترغیب سرمایه‌گذاری‌های کوچک صنعتی در نواحی روستایی
$W_{12}- W_{18}$	$O_2- O_5$	توسعه و تقویت خدمات و زیرساخت‌های پشتیبان تولید (اینترنت و ...)
$W_6- W_{10}- W_{13}- W_{14}$	O_4	اعمال حمایت‌ها و تشویق‌های مؤثر در زمینه گسترش فعالیت‌های غیر زراعی در نواحی روستایی از سوی مسئولین و برنامه ریزان استان
$W_6- W_7- W_{17}$	$O_4- O_6$	تخصیص اعتبار به مناطق در معرض خشک‌سالی به منظور توسعه فعالیت‌های غیر زراعی
$W_{11}- W_{12}- W_{14}- W_{18}$	$O_2- O_3- O_4$	گسترش آموزش‌های فنی و مهارتی به منظور توسعه کسب‌وکارهای غیر زراعی در نواحی روستایی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۶.

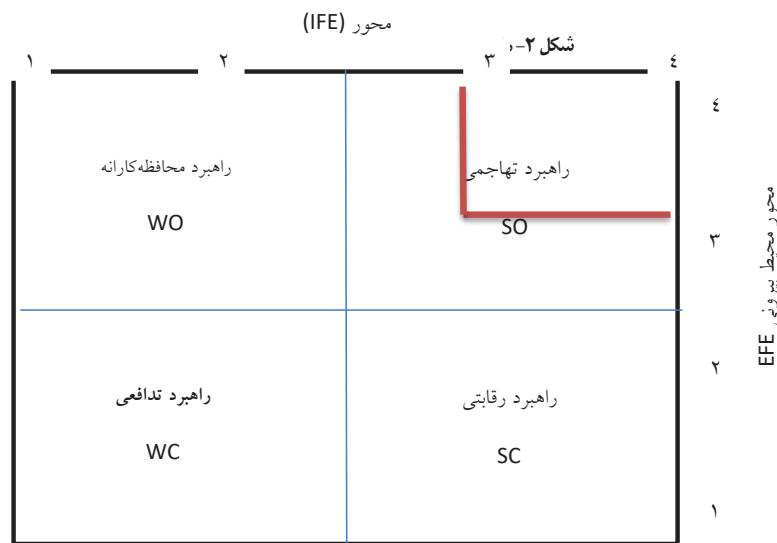
جدول ۷. استراتژی‌های تدافعی WT (تهدیدها و ضعف‌ها)

ترکیب عوامل موردنظر		نوع استراتژی
ضعف W	تهدیدها T	استراتژی WT
$W_1- W_6- W_{16}$	$T_1- T_5- T_7$	ایجاد و تقویت صندوق‌های قرض الحسنه روستایی برای تأمین بخشی از سرمایه اولیه مورد نیاز در زمینه‌های مختلف اقتصادی
$W_7- W_9- W_{14}$	$T_2- T_5$	ورود مؤثر دولت در مقوله بازاریابی تولیدات روستایی (قارچ، هنرهای دستی و ...)
$W_6- W_{15}$	$T_4- T_6- T_7$	تدوین برنامه جامع احیای منابع آب پایدار (قنات) با مشارکت ذینفعان و بهینه‌سازی مصرف آب در بخش کشاورزی (قطره‌ای)

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۶.

مرحله سوم- تشکیل ماتریس داخلی و خارجی (IE) و اولویت‌های اجرایی: این ماتریس دارای دو بعد اصلی و نه خانه است. جمع امتیازهای نهایی ارزیابی عوامل داخلی بر روی محور Xها به نمایش درآمده و جمع امتیاز نهایی ارزیابی عوامل خارجی بر روی محور Yها نوشته شده است. نقطه تلاقی جمع امتیازهای عوامل خارجی و داخلی بر روی محور Xها و Yها، تعیین کننده موقعیت این بخش در ماتریس استراتژی‌ها و اولویت‌های اجرایی است. با توجه به امتیاز نهایی در ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (IFE) ۲,۹۹ و در ماتریس ارزیابی عوامل خارجی (EFE) ۲۴ استراتژی منتخب در سلول (SO) نمودار قرار گرفته و ماتریس «راهبردهای تهاجمی» را مشخص می‌کند.

مرحله چهارم- تهیه ماتریس راهبردهای کمی استراتژیک (QSPM) (مرحله تصمیم‌گیری): ماتریس راهبردی کمی روشی تحلیلی است که به کمک آن جذابیت نسبی راهبردها مشخص می‌شود. با این روش می‌توان راهبردهای متعددی را که در زمره بهترین راهبردها هستند مشخص کرد و به عبارت دیگر با استفاده از این ماتریس مشخص می‌شود که کدام‌یک از گزینه‌ها یا راهبردها امکان‌پذیر خواهد بود و در واقع این استراتژی‌ها را اولویت‌بندی می‌کند. در این روش ابتدا فرصت‌ها و تهدیدهای عمده خارجی و نقاط قوت و ضعف داخلی نوشته می‌شود و پس از آن به هریک از این عوامل داخلی و خارجی مؤثر در موفقیت سازمان وزن یا ضریب داده می‌شود. این وزن‌ها عیناً همان ضریب‌های ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و خارجی هستند در مرحله بعد راهبردهای تعیین شده از ماتریس SWOT نوشته و نمره‌های جذابیت تعیین

شکل ۲- ماتریس استراتژی‌ها و اولویت‌های اجرایی

می‌شود (ظریف نشاط و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۹). این تکنیک مشخص می‌کند که کدامیک از مؤلفه‌های استراتژیک انتخاب‌شده، امکان‌پذیر و واقعیت پیدا می‌کند. این تکنیک نیز مانند اکثر تکنیک‌ها و ابزارها نیازمند یک قضاوت خوب، خبرگی و آگاهی می‌باشد. روش کار به این صورت است که در مرحله اول فرصت‌ها و تهدیدات خارجی و قوت‌ها و ضعف‌های داخلی را در ستون سمت راست QSPM فهرست کرده، این اطلاعات باید مستقیماً از ماتریس‌های IFE و EFE حاصل شوند. در مرحله دوم برای هر عامل بحرانی موفقیت (داخلی و خارجی) امتیازی در نظر گرفته می‌شود. این امتیازات با توجه به ماتریس‌های IFE و EFE می‌باشد و در ستون دوم در برابر عوامل بحرانی موفقیت قرار داده می‌شوند. در مرحله سوم با در نظر گرفتن مرحله دوم فرموله کردن، یعنی مرحله تلفیق و ترکیب، استراتژی‌های شدنی و قابل اجرا در نظر گرفته می‌شود و آن‌ها را در ردیف بالای ماتریس QSPM قرار می‌دهند. در مرحله چهارم امتیازهای جذابیت AS تعیین می‌شود و آن‌ها را به صورت مقادیر عددی که نشان‌دهنده جذابیت نسبی هر استراتژی می‌باشند، تعریف می‌کنند. امتیاز جذابیت با در نظر گرفتن هم‌زمان عوامل بحرانی و موفقیت و طرح این سؤال حاصل می‌شود که «آیا این عامل در انتخاب استراتژی مذکور اثر می‌گذارد؟» پاسخ‌داده شده اگر مثبت باشد در یک کلاس‌بندی بین عدم جذابیت تا بسیار جذاب از امتیاز ۱ تا ۴ قرار می‌گیرد. در مرحله پنجم جمع امتیازهای جذابیت‌ها را به دست آورده، این کار با ضرب امتیاز هر عامل در امتیاز جذابیت در هر ردیف حاصل می‌شود و نشان‌دهنده جذابیت نسبی آن استراتژی می‌باشد. امتیاز بالاتر به معنای جذابیت بیشتر آن استراتژی می‌باشد (فال سلیمان و صادقی، ۱۳۹۲: ۱۵۳).

بر اساس تجزیه و تحلیل‌های صورت گرفته استراتژی‌های ارائه‌شده در ۷ مورد گنجانده‌شده که اولویت اول با «تلاش جهت توسعه و گسترش فعالیت‌های بخش صنعت (صنایع کوچک تبدیلی و تکمیلی) با تکیه بر مواد خام کشاورزی و دامی در روستا» می‌باشد که بر اساس ماتریس QSPM بالاترین امتیاز یعنی ۰٫۶۹۳ را کسب نموده است. استراتژی «تشویق روستائیان به تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی بخش کشاورزی (زنبورداری، پرورش کرم ابریشم، پرورش ماهی و ...) با عنایت به وجود پتانسیل بالا در این زمینه» با امتیاز ۰٫۶۵۷ رتبه دوم و استراتژی «تسهیل مقررات و رویه‌ها در دسترسی به تسهیلات اعتباری برای روستائیان در معرض خشک‌سالی» با کسب امتیاز ۰٫۴۲۶ رتبه سوم را به دست آورده‌اند. استراتژی‌های «ترغیب سرمایه‌گذاران بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در اقتصاد غیر زراعی روستا (با در نظر گرفتن سیاست‌های مختلف تشویقی از سوی دولت)»، «شناسایی و استفاده از ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های دست‌نخورده نواحی روستایی (گردشگری و ...)»، «تلاش جهت

جدول ۸. ماتریس ارزیابی راهبردهای تهاجمی بر اساس روش کمی استراتژیک (QSPM)

ضریب	راهبرد ۱		راهبرد ۲		راهبرد ۳		راهبرد ۴		راهبرد ۵		راهبرد ۶		راهبرد ۷		
	نمره	جمع	نمره	جمع	نمره	جمع	نمره	جمع	نمره	جمع	نمره	جمع	نمره	جمع	
	جذابیت	نهایی	جذابیت	نهایی	جذابیت	نهایی	جذابیت	نهایی	جذابیت	نهایی	جذابیت	نهایی	جذابیت	نهایی	
S ₁	۰,۰۱۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
S ₂	۰,۰۱۷	۰	۳	۰,۰۵۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
S ₃	۰,۰۳۹	۳	۰,۰۸۷	۰	۰	۰	۴	۰,۱۱۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
S ₄	۰,۰۴۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
S ₅	۰,۰۳۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰,۰۸۷	۳	۰	۰	
S ₆	۰,۰۳۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۴	۰,۱۱۶	
S ₇	۰,۰۱۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰,۰۵۲	۴	۰	۰	۰	۰	
S ₈	۰,۰۳۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰,۱۵۲	۴	۰	۰	۰	۰	
S ₉	۰,۰۳۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰,۰۹۶	۳	۰	
S ₁₀	۰,۰۴۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
S ₁₁	۰,۰۳۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
S ₁₂	۰,۰۲۶	۰	۳	۰,۰۷۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
S ₁₃	۰,۰۲۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
O ₁	۰,۰۶۶	۴	۰,۲۶۴	۴	۰,۲۶۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰,۱۹۸	
O ₂	۰,۰۶۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰,۲۷۶	۴	۰	۰	۰	۰	
O ₃	۰,۰۷۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰,۲۱۳	۳	۰	۰	۰	۰	
O ₄	۰,۰۴۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰,۱۷۶	۴	۰,۱۳۲	۳	
O ₅	۰,۰۶۶	۰	۰,۲۶۴	۴	۰,۲۶۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰,۱۹۸	
O ₆	۰,۰۵۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰,۱۶۲	۳	۰	۰	۰	۰	
جمع	-	۰,۳۵۱	۰,۶۵۷	۰,۶۹۳	۰,۲۷۸	۰,۴۲۶	۰,۲۶۳	۰,۳۱۴	۰,۲۶۳	۰,۲۶۳	۰,۲۶۳	۰,۲۶۳	۰,۲۶۳	۰,۲۶۳	۰,۲۶۳

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۶.

افزایش سطح آگاهی روستائیان در زمینه راه‌اندازی کسب‌وکارهای کوچک از طریق برگزاری دوره‌های مختلف آموزشی»، «تقویت و حمایت مؤثر از تشکلهای روستایی فعال در حوزه اقتصاد روستایی (با تأکید بر اقتصاد غیر زراعی)» به ترتیب با امتیازهای (۰,۳۵۱، ۰,۳۱۴، ۰,۲۷۸، ۰,۲۶۳) در رتبه‌های ۴ تا ۷ قرار دارند.

جدول ۹. اولویت‌بندی راهبردهای ارائه‌شده در زمینه تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی (زراعی و غیر زراعی)

رتبه	امتیاز QSPM	راهبرد
۱	۰,۶۹۳	تلاش جهت توسعه و گسترش فعالیت‌های بخش صنعت (صنایع کوچک تبدیلی و تکمیلی) با تکیه بر مواد خام کشاورزی و دامی در روستا
۲	۰,۶۶۷	تشویق روستائیان به تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی بخش کشاورزی (زنبورداری، پرورش کرم ابریشم، پرورش ماهی و ...) با عنایت به وجود پتانسیل بالا در این زمینه
۳	۰,۴۲۶	تسهیل مقررات و رویه‌ها در دسترسی به تسهیلات اعتباری برای روستائیان در معرض خشک‌سالی
۴	۰,۳۵۱	ترغیب سرمایه‌گذاران بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در اقتصاد غیر زراعی روستا (با در نظر گرفتن سیاست‌های مختلف تشویقی از سوی دولت)
۵	۰,۳۱۴	شناسایی و استفاده از ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های دست‌نخورده نواحی روستایی (گردشگری و ...)
۶	۰,۲۷۸	تلاش جهت افزایش سطح آگاهی روستائیان در زمینه راه‌اندازی کسب‌وکارهای کوچک از طریق برگزاری دوره‌های مختلف آموزشی
۷	۰,۲۶۳	تقویت و حمایت مؤثر از تشکلهای روستایی فعال در حوزه اقتصاد روستایی (با تأکید بر اقتصاد غیر زراعی)

منبع: یافته‌های تحقیق ۱۳۹۶

۵- بحث و فرجام

طی سه دهه اخیر خشک‌سالی در کاهش نزولات جوی شهرستان چناران مؤثر بوده است به طوری که در سال‌های اخیر میزان نزولات جوی این شهرستان نسبت به میانگین ۲۳ ساله (۲۰۸ میلی‌متر) با کاهش شدید مواجه بوده است. از سوی دیگر اتکای بیش‌ازحد کشاورزی شهرستان چناران به کشت آبی آن‌هم آبیاری غرقابی مسئله‌ای قابل توجه در ارتباط با موضوع است، نتایج حاصل از سالنامه آماری کشاورزی استان نشان می‌دهد ۹۷٫۶ درصد سطح زیر کشت باغی شهرستان چناران آبی و ۲٫۴ درصد دیم بوده است. با توجه به بارش کم، کشاورزی به کمک منابع آب زیرزمینی صورت می‌گیرد و این امر موجب برداشت بی‌رویه از منابع آب زیرزمینی گردیده است. این درحالی است که وضعیت منابع آبی دشت فوق بحرانی بوده و سالانه ۸۸ میلیون مترمکعب از این دشت اضافه برداشت می‌شود. در حال حاضر این دشت حداقل سالانه یک متر افت در سطح آب‌های زیرزمینی دارد و عمده اضافه برداشت مربوط به مصرف آب در بخش کشاورزی است. بدیهی است با توجه به وضعیت دشت تداوم این روند (تخلیه آب‌های زیرزمینی برای مقاصد کشاورزی) در درازمدت میسر نخواهد بود. بررسی‌ها نشان می‌دهد اگرچه شهرستان چناران در زمینه کشاورزی در استان از موقعیت نسبتاً مطلوبی برخوردار است اما جایگاه مطلوب کشاورزی خود را به بهای استفاده بیش‌ازحد از منابع و ورود حجم بالای انرژی به واحد تولید (۱۶۴۵۱۱ اسب بخار انرژی به اراضی کشاورزی) به دست آورده که از پایداری برخوردار نخواهد بود. به طوری که در حال حاضر تحت تأثیر خشک‌سالی قنوات با کاهش دبی مواجه گردیده و تعدادی از آن‌ها نیز خشک گردیده‌اند. بررسی‌ها نشان می‌دهد آبدادی‌های خالی از سکنه این شهرستان به شدت در حال افزایش است به طوری که تعداد آن‌ها از ۵۹ آبدادی در سال ۱۳۸۵ به ۱۰۶ آبدادی در سال ۱۳۹۰ رسیده است. با توجه به فاصله ۶۱ کیلومتری (سالنامه آماری استان خراسان رضوی، ۱۳۹۰، ۷۶) مرکز این شهرستان با مرکز استان (حدود یک ساعت زمانی با شهر مشهد) و مجاورت با شهرستان مشهد، مقصد اغلب مهاجران روستایی این شهرستان، شهر مشهد است.

تجارب جهانی نشان می‌دهد روستائیان می‌توانند استراتژی‌های معیشتی مختلفی را برگزینند که بتوانند همواره خودشان را با تغییرات آب‌وهوایی ناگهانی، حملات شدید آفت، تغییر سیاست‌های کشاورزی در سطوح محلی، ملی و جهانی و دیگر عوامل طبیعی تطبیق دهند و سازگار کنند، یکی از این استراتژی‌ها تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی است، در این راهبرد هدف رسیدن به اقتصادی است که تنها متکی به بخش کشاورزی و دامداری نباشد. مطالعه حاضر باهدف ارائه راهبردهای مناسب تنوع‌بخشی منابع درآمدی خانوارهای روستایی است. بدین منظور از ابزارهای مدیریت و برنامه‌ریزی استراتژیک (QSPM-SWOT) در ۴ مرحله استفاده شد. بر اساس ماتریس‌های مورد استفاده استراتژی‌های تهاجمی به‌عنوان استراتژی‌های مطلوب جهت تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی انتخاب شدند. بر این اساس راهبرد «تلاش جهت توسعه و گسترش فعالیت‌های بخش صنعت (صنایع کوچک تبدیلی و تکمیلی) با تکیه بر مواد خام کشاورزی و دامی در روستا»، با امتیاز ۰٫۶۹۳ رتبه اول را به خود اختصاص داد. راهبردهای تشویق روستائیان به تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی بخش کشاورزی (زنبورداری، پرورش کرم ابریشم، پرورش ماهی و ...) با عنایت به وجود پتانسیل بالا در این زمینه با امتیاز ۰٫۶۵۷ و تسهیل مقررات و رویه‌ها در دسترسی به تسهیلات اعتباری برای روستائیان در معرض خشک‌سالی با امتیاز ۰٫۴۲۶ در اولویت دوم و سوم قرار گرفتند.

۶- منابع

- تقدیسی، احمد؛ کرشاهی، سکینه؛ شایان، محسن (۱۳۹۷). ارزیابی رویکرد متنوع سازی فعالیت‌های اقتصادی در دستیابی به توسعه پایدار روستایی. مطالعه موردی بخش مرکزی شهرستان دره شهر. جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۱. شماره ۲.
- بذرافشان، جواد؛ موسی پور، سید مهدی؛ حاتمی، داوود (۱۴۰۰). تحلیل اثرات خشک‌سالی بر اقتصاد روستایی شهرستان باغ‌ملک (طی دوره زمانی ۱۳۹۰-۱۳۸۰). جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۴. شماره ۱. صص ۲۰۱ تا ۲۱۹.
- بذرافشان، جواد؛ موسی پور، سید مهدی، حاتمی، داوود (۱۴۰۰). تحلیل اثرات خشک‌سالی بر اقتصاد روستایی شهرستان باغ‌ملک (طی دوره زمانی ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰). جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۴، شماره ۱، صص ۲۰۱ تا ۲۱۹.
- شمسی، مریم؛ خراسانی، محمدمین؛ مطیعی لنگرودی، سید حسن (۱۳۹۹). سنجش آثار تنوع فعالیت‌های اقتصادی بر سطح رفاه جامعه روستایی (مورد: بخش مرکزی شهرستان کرمان). فصلنامه علمی برنامه‌ریزی منطقه‌ای. سال ۱۰، شماره پیاپی ۳۷.
- احمدی، عبدالمجید؛ منوچهری، سوران (۱۳۹۹). تحلیلی بر تأثیرات مخاطرات محیطی (خشک‌سالی) بر پایداری معیشت روستاییان. مطالعه موردی: روستاهای شهرستان قانات. جغرافیا و توسعه، شماره ۵۸، صص ۱۷۵ تا ۲۰۲.
- پورطاهری، مهدی؛ رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ کاظمی، نسرین (۱۳۹۲). اقتصادی- اجتماعی کشاورزان روستایی از دیدگاه مسئولان و کارشناسان (دهستان موردی: دهستان سولدوز آذربایجان غربی). پژوهش‌های روستایی- سال چهارم، شماره یکم، صص ۱.
- جوان، جعفر؛ حیدری مکرر، حمید (۱۳۹۰). نقش چاهک‌ها در متنوع سازی اقتصاد روستایی (شهرستان زهک در استان سیستان و بلوچستان). پژوهش‌های جغرافیای انسانی - شماره ۲۶ - صص ۴۹-۶۶.
- قاسمی، مریم؛ جوان، جعفر (۱۳۸۹). پایداری جمعیتی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان مشهد با تأکید بر رویکرد متنوع سازی فعالیت‌های اقتصادی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- علوی زاده، امیرمحمد؛ جوان، جعفر (۱۳۸۹). نقش متنوع سازی فعالیت‌های اقتصادی در توسعه پایدار شهرستان سمیرم. پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ موسوی، سیدمحمد؛ پورطاهری، مهدی؛ فرج زاده اصل، منوچهر (۱۳۹۳). تحلیل نقش تنوع معیشتی در تاب‌آوری خانوارهای روستایی در شرایط خشک‌سالی (مطالعه موردی: مناطق در معرض خشک‌سالی استان اصفهان). پژوهش‌های روستایی- دوره ۵، شماره ۳۵، صص ۶۶۲-۶۳۹.
- رکن‌الدین افتخاری؛ عبدالرضا طاهرخانی، مهدی (۱۳۸۱). استقرار صنعت در روستا و نقش آن در رفاه مناطق روستایی. مدرس- دوره ششم، شماره ۲، صص ۲۴-۱.
- ریاحی، وحید؛ نوری، آذر (۱۳۹۳). تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی و پایداری روستاها (نمونه موردی: شهرستان خرمدره). فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی- سال سوم، شماره ۴، صص ۱۱۳-۱۲۸.
- فال سلیمان، محمود؛ صادقی، حجت‌الله (۱۳۹۲). تحلیل توانمندی‌های بخش کشاورزی استان خراسان جنوبی در راستای توسعه پایدار با استفاده از مدل SWAT. مجله جغرافیا و توسعه، بهار، شماره ۳۰ علمی- پژوهشی از ۱۳۹-۱۵۶.
- قاسمی، مریم؛ جوان، جعفر (۱۳۸۹). پایداری جمعیتی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان مشهد با تأکید بر رویکرد متنوع سازی فعالیت‌های اقتصادی. پایان‌نامه دکتری- گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد.
- قمبرعلی، رضوان؛ پاپ زن، عبدالحمید؛ افشار زاده، شمیل (۱۳۹۱). بررسی دیدگاه کشاورزان در خصوص تغییرات آب‌وهوا و

- استراتژی‌های سازگار (مطالعه موردی: شهرستان کرمانشاه). پژوهش‌های روستایی-سال سوم، شماره ۳، صص ۲۱۳-۱۹۲ از کیا، مصطفی؛ ایمانی، علی (۱۳۸۷). توسعه پایدار روستایی. انتشارات اطلاعات، تهران.
- کشاورز، مرضیه؛ کرمی، عزت‌اله؛ زمانی، غلامحسین (۱۳۸۹). آسیب‌پذیری خانوارهای کشاورز از خشک‌سالی، نشریه علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران: دوره ۶ شماره ۲.
- عدلی، بهزاد؛ مرادی، حمیدرضا؛ کشاورز، مرضیه؛ امیرنژاد، حمید (۱۳۹۳). خشک‌سالی و بازتاب‌های اقتصادی آن در نواحی روستایی (نمونه موردی: دهستان دو دانگه در شهرستان بهبهان). فصلنامه اقتصاد و فضا و توسعه روستایی- سال سوم، شماره ۳.
- عسگری‌زاده، سید محمد؛ بهیان‌فر، ابوالفضل؛ زابل عباسی، فاطمه؛ ملبوسی، شراره؛ (۱۳۸۷). پهنه‌بندی شدت خشک‌سالی با استفاده از نمایه‌های درصد نرمال (PN)، و دهک‌ها (DS) در استان خراسان رضوی. مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی (چشم‌اندازهای جغرافیایی)، پاییز و زمستان ۱۳۸۷، دوره ۳، شماره ۷، صفحات ۴۳-۲۷.
- علوی زاده، سید امیرمحمد؛ میرلطفی، محمود رضا (۱۳۹۲). نقش اقتصاد غیر زراعی بر ماندگار سازی روستاییان در مناطق روستایی شهرستان سمیرم. فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای- سال سوم، شماره ۱۰، صص ۸۲-۷۱.
- جعفری، فاطمه؛ شعبانعلی قمی، حسین؛ دانشور عامری، ژیلدا (۱۳۹۱). بررسی و تحلیل ادراک کشاورزان نسبت به راهکارهای مقابله با خشک‌سالی (مطالعه موردی: شهرستان طارم علیا). مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال سوم، شماره نهم و دهم، پاییز و زمستان ۹۱. صص ۱۸۶-۱۷۱.
- سالنامه آماری استان خراسان رضوی (۱۳۹۰).
- سالنامه کشاورزی استان خراسان رضوی، ۱۳۹۳.

- Carlisle, L. (2014). Diversity, flexibility, and the resilience effect: lessons from a social-ecological case study of diversified farming in the northern Great Plains, USA. *Ecology and Society*, 19(3), 45.
- D'Odorico, P. Laio, F. & Ridolfi, L. (2010). Does globalization of water reduce societal resilience to drought? *Geophysical Research Letters*, 37(13).
- Keil, A., Zeller, M., Wida, A., Sanim, B., & Birner, R. (2008). What determines farmers' resilience towards ENSO-related drought? An empirical assessment in Central Sulawesi, Indonesia. *Climatic Change*, 86(3-4), 291-307.
- Lange, A., Piorr, A., Siebert, R., & Zasada, I. (2013). Spatial differentiation of farm diversification: How rural attractiveness and vicinity to cities determine farm households' response to the CAP. *Land Use Policy*, 31, 136-144.
- Liebman, M., & Schulte, L. A. (2015). Enhancing agroecosystem performance and resilience through increased diversification of landscapes and cropping systems. *Elementa: Science of the Anthropocene*, 3(1), 000041.
- Lin, B. B. (2011). Resilience in agriculture through crop diversification: adaptive management for environmental change. *BioScience*, 61(3), 183-193.
- Meert, H., Van Huylenbroeck, G., Vernimmen, T., Bourgeois, M., & Van Hecke, E. (2005). Farm household survival strategies and diversification on marginal farms. *Journal of rural studies*, 21(1), 81-97.
- Merritt, W. S., Patch, B., Reddy, V. R., & Syme, G. J. (2015). Modelling livelihoods and household resilience to droughts

- using Bayesian networks. *Environment, Development and Sustainability*, 1-32.
- Osei, E., Steiner, J., & Saleh, A. (2015). Economic Viability of Beef Cattle Grazing Systems under Prolonged Drought.
- Ranis, G., & Stewart, F. (1993). Rural nonagricultural activities in development: Theory and application. *Journal of Development Economics*, 40(1), 75-101.
- Schwarze, S., & Zeller, M. (2005). Income diversification of rural households in Central Sulawesi, Indonesia. *Quarterly Journal of International Agriculture*, 44(1), 61-74.
- Bozorg- Haddadu, Omid. Zolghadr-Asli, Babak. Sarzaeim, Parisa. Aboutalebi, Mahyar. Xuefeng Chu and ahaugo A. Loaicaga (2020). Evaluation Of Water Shortage crisis in the middle east and possible remedies. *Journal of Water supply. Research and Technology-Aqua*.
- Maryati, S. Febriani, Y T. (2019). Status and challenges of water governance in facing the water crisis disaster in blira regency, Indonesia. *International Geografy Seminar*.
- Drugova, Tatiana. Curtis, Kynda R. Ward, Ruby A. (2021). Producer preference for drought management strategies in the arid west. *Renewable Agriculture and food Systems*.
- Bekele, Mekonnen. Bezabin, Mintewab. Elias, Hailu. Fisker, Peter. Gebrehiwot, Tagel. Kuma, Tadesse. Mekasha, Tseday. Mekonnen, Alemu. Trap, Finn. Teklewold, Hailemaraim. (2020). Building resilience to climate change in ethiopia.
- Eriksson, Hampus. Sulu, Reuben. Blythe, Jessica L. Van der ploeg, Jan. Andrew, Neil. (2020). Intangible links between households and food security in solomon islands: implications for rural development. *Ecology and Society* 25(4): 18.
- Andrea Chavez Michaelsen, Leticia Huamani Briceno, Hector Vilchez Baldeon, Stephen G. Perz, Julia Quaadvlieg Rafael O, Rojas I, Foster Brown, Raul Pinedo Mora, (2020). The effects of climate change variability on rural livelihoods in Madre de Dios, Peru. *eg Environ Change*.
- Keshavarz, Marzieh (2018). Addressing Barriers of Rural Development under Drought. *Journal of Research and Rural Planning*.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی